

РАЗГОВОР КУЛТУРА КАО „ОТВОРЕНОСТ ЗА ДРУГО“

Варја Нешић*
Катедра за стране језике
Војне академије, Београд

Апстракт: У овом раду аутор се окреће значајном примеру мемоарске српске књижевности с почетка 20. века, путопису Исидоре Секулић Писма из Норвешке, и сагледава наведено дело кроз однос путописца према другом и друтачијем. Друго је шућа (норвешка) култура, друти је човек, друто је бивше ја. Све наведене пројаве друтости се у тексту путописца појашњавају на подлози метафизичких и персоналистичких тема, као што су тема стваралаштва, усамљеништва, уметности као аскезе, божанској, итд. Раг води ка закључку да је појам идентитета у другоме (иа и Друтоме) заправо расправа о смислу еџистенције и да од овој идентитета зависи и еџистенција једне културе као народне творевине. Тиме раг, верујемо, постаје интересантан као прилој културолошким студијама, али и као моћни покретач озбиљније дијалога домаће богословске и књижевне науке.

Кључне речи: путопис, лиризација текста, стваралац, културолошки дискурс, друтост, идентитет, националност.

1. Писање – путовање

У српској књижевности путопис као књижевна врста своје врхунце има у 18. веку, веку просветитељства и рационализма. Популарност је задобио скупа са осталим мемоарским врстама (писма, дневник, мемоари), а у складу са тенденцијом човека да објасни свет и сопство. Све до половине 18. века путописци су се трудили да што уредније и што објективније забележе факте које срећу на путу, одреде им физич-

* varjica@gmail.com.

ки опис и број. Пружајући увид у опипљива својства виђеног, путопис је имао задатак да побуди у читаоцу радозналост, дух авантуре, да га забави и поучи, а онда и укаже на ауторову памет и ерудицију.¹

Проучаваоци ове књижевне врсте (Бојана Стојановић – Пантових и Јован Делић) као прекретницу ка модерном путопису узимају измене конвенција у *Писмима из Немачке* Љубе Ненадовића.² Кључ измена јесте у уношењу ритма и обрта (нпр. кроз синтаксичке паралелизме) у сам прозни израз путописа, што омогућава лиризацију и субјективизацију жанра, идући ка ономе што ће учинити доцније Јован Дучић и Исидора Секулић.

Путопис припада разгранатој породици аутобиографске прозе. Слободанка Пековић га приближно одређује: „Може бити у било каквој форми, прози или стиху, може бити написан као роман, пикарески роман или писмо, путописни фељтон или есеј, репортажа, извештај, културно–историјска, или било која друга расправа, може пружати обиље фактографских података или бити сасвим лични исказ аутора.“³ Овакво одређење би највише одговарало модерном односу према књижевности, јер одустаје од унапред задатих конвенција. Ипак, постоје одређене сталне особине или тачке сусрета свих типова путописног жанра. По есенцијалности издваја се питање теме и начело дескриптивности. Такође, важна је и представа о простору, као битнија од представе о времену, иако време сачињава пут наратора.⁴ Унутар овог оквира путописац пише „роман о себи“, како је путопис одредио Јован Дучић. Утисци сабрани у свести бојеви су различитим идеолошким, историјским, верским надградњама и полазе ка фикцијском дејству.

Механизам пишчеве фантазије (јер писац је уједно и актуелни јунак свог текста) мора се непрекидно окруживати пажљивим одабиром података, а они се затим организују према теми и значају. На тај начин субјективитет путописца оставља простора документарности путописа, по чему он и јесте, између осталог, заузео значајно место у проучавању књижевности. Професор Јован Делић закључује да је ово једна од најинтересантнијих „бочних струја“ у српској књижевности прве половине 20. века, јер увелико утиче на наше темељне прозне врсте као што је приповетка, роман, па и лирика (тј. поезија), уносећи један нови, модерним сензибилитетом, задојени дискурс, пре свега у смислу

---

¹ Пековић 2001, 16–17.

² Стојановић-Пантовић 2001, 178; Делић 2001, 70.

³ Пековић 2001, 13–14.

⁴ Пековић 2001, 12–13.

поменуте ритмизације, тако рећи, „модерне лиризације“ прозе.⁵ Оваква тврдња наћи ће подршку у постојању путописа Милоша Црњанског, Растка Петровића, Станислава Винавера, Григорија Божовића и Рада Драинца, али неће наићи на подршку код саме Исидоре, која се у предговору другом издању својих *Писама* чуди малом броју изданака ове врсте у домаћој књижевности. С обзиром на савременике путописце и претходнике, не мало важне, претпоставићемо, као и поједини проучаваоци, да је Исидора овој проблематици приступила очекујући од жанра одређену, чак прецизну литерарну вредност и постављајући је за предуслов именовања путописом.

О значају литерарног сведочи и Слободан Јовановић кад тврди да путопис мора бити уметнички прихватљив, а А. Г. Матош ову врсту види као „понајлепши и најмодернији књ. облик“.⁶ Свакако, појединачне тврдње не доказују ништа саме по себи. У свему се, пак, срећемо са чињеницом да путопис и ономе ко није ватрени читалац омогућава најаву егзотике, наговештава тајну која жуди да буде откривена, предео који жели бити виђен.

Захтев савременог читаоца путописа креће се ка оку фотографије, које захвата тренутак у његовој дубини и заснива његов смисао у одређеној филозофији. Карактеристично је за модерни тренутак питање идентитета „сопства“ као идентитета у „другоме“, тј. питање идентитета зависно од „другог“, којим се бави најбитнији део филозофије двадесетог века (егзистенцијализам, структуралисти, постструктуралисти, деконструкција, као и персонализам пре њих), а везана за један исти доживљај света, упркос различитим утемељењима, јесте и савремена теологија (популарна православна персоналистичка онтологија Митрополита Јована Зизјуласа). Говор о другом и другачијем издваја путопис као жанр са безброј могућности – ову одлику нагласило је више проучавалаца: Владимир Гвозден, Јован Делић и Слободанка Пековић. Други је истовремено и другачији, а путописац у то другачије, просторно, али и културолошко, онтолошко, улази из сигурности „свог“ простора (простора у сваком могућем смислу), тражећи у њему себе и „своје“.

Управо такав искорак учинила је и Исидора Секулић почетком 20. века, објавивши 1914. године *Писма из Норвешке*, а затим ће утисак и захтеве читалаца испунити 1951. године са другим издањем *Писама*, допуњеним предговором, тј. уводном речју, како ју је сама назвала. Исидора је, такође, објавила више путописних записа, који

---

⁵ Делић 2001, 63.

⁶ Пековић 2001, 18–19.

су расути по новинама и часописима, скупа са богатим есејистичким радом. У предговору другом издању она ће појаснити (мада не и разводнити) многе аспекте које заузима као аутор *Писама*.

2. Од талента до пута

*„Таленај, шаленај је сјајан брод – фаншом
који јони јо јучини,
ако нема велике, или бар јаке личности с њим.“⁷*

Поменути Исидорин предговор другом издању *Писама из Норвешке* на првом месту осветљен је и даље блиставом, а непреболном фигуром Јована Скерлића (Скерлић је по изласку ове прозе из штампе написао оштру и чувену критику рада младе књижевнице, оптужујући је за непотребни сентиментализам и националну равнодушност). У тексту је очигледно поштовање уваженог проучаваоца књижевности предратне Србије, над којим лебди слутња погрешке, једног фаталног корака који је учинио, а није смео као човек у служби културе:⁸ постао је политички острашћен критичар свега космополитског у књижевности, иако је знао, као врстан познавалац сопствене традиције, да је култура једино поље уједињења свих разлика унутар појединачних друштава, самим тим и да је она сасвим космополитска.⁹ Услед заокупљености националним бригама, рекли бисмо више политичким темама, он је у једном дивовском замаху превидео трагове сличне Исидорине бриге у овом путопису. Чини нам се, након ишчитаних интерпретација и тумачења овог „сукоба“, да је главна замерка ауторки ипак била политичка равнодушност, а не национална (у смислу родољубиве забринутости за народ). Привидно неутемељен и „магличаст“ (како га види Скерлић) Исидорин приступ теми народа, уствари је видљиво јасан и универзалан задатак културолошког раста, као обавезујућег за сваки народ, упркос политичком или цивилизацијском стању.

Вида Огњеновић у својој књизи о путу у текст Исидориног путовања (*Пути у јушојис*) наглашава пригушену јаку жељу да се једном таквом ауторитету допадне сопствено дело и да је управо та жеља и резултирала великом увређеношћу. Оптужена за таштину литерате, маглу у глави и женску сентименталност она, пак, неће посустати,

---

⁷ Христић 1994, 109.

⁸ О појму културе у стваралаштву и виђењу живота Исидоре Секулић још ћемо говорити.

⁹ Секулић 2002, 18.

већ „ћутањем“ прозборити, тражећи непрекидну равнотежу, како тврди и у предговору, између идеје и мистике, прагматичности и лепоте, ћутања и говора писца.

Исидорином разапетом духу одговарало је и тренутно расположење друштва, које се мучи са противречностима и док суженима омогућава идеолошки прораст, Исидори је омогућило слух за сва могућа струјања на нашој књижевној сцени (између осталог).

Дучић ће у есеју посвећеном потврди Исидорине песничке вокације истакнути супротно од Скерлића: *Сайушници* нису женска књига, јер „бол који је у њој записан много је метафизичан, што значи општи“.¹⁰ Општи бол је обележио свакако и послератну ситуацију (укључујући и Балканске ратове код нас) и човеку је била неопходна аутономија од застрашујуће слике појавног света, а таква интимна потреба унела је у наративну структуру младе књижевности раскошну фикцију. Уместо олаког патриотизма, као својеврсног и (увек изнова) превазиђеног ларпурлартизма националног концепта, Исидора се скупа са Црњанским, Винавером окренула култу националне снаге, усред згаришта тела. Та снага није више била сачињена ни од политике, ни од мржње, већ од сеобе у космополитске визије јединства људи, могућег у даљини, туђини – рат је пресеченим везама међу људима оваплотио јединствен хришћански концепт странствовања, тј. самопредставу човека као „путника у свету“.

Принцип даљине је, свакако, погодовао развоју путописа. Зову најдубљих токова времена одазвала се и Исидора својим путовањем на Север. Ипак, то није бајковито путовање са ведром памучастом чежњом. То је пут у своје мракове и светлости, у могуће поноре смисла и значења живота.

3. Пут изван смрти

*„У њприроди доживљаја смрти и ѡролазности,
иначе ѡреवासходно мешафизичкој, има код Исидоре Секулић
нечеј скоро мајшерјалној и чулној:
шо је сирах шела од будућеј неживоша и несшајања...“¹¹*

Осећање времена – једна од темељних квалификација људског живота – потиче од немалог расцепа: услед илузије о животу и разум-

---

¹⁰ Дучић 1989, 100.

¹¹ Велмар-Јанковић 1965, 100.

ског сагледавања његових могућности, настају трвења. Она су врло добро дефинисана у већини огледа о Исидориној поезици као: меланхоличан и силан осећај пролазности (Светлана Велмар Јанковић), стално присутан фантом самоће (Јован Дучић), сазнање последњих истина о човеку (Јован Христић). Овакве елементарне и свима познате силе чине основну нит целокупног Исидориног дела, на први поглед разједињеног, а суштински везаног једним класичним поимањем уметности, које одмерава књижевност као допринос спознаји истине о човеку. У жељени „рај“ класичних аутора долази се испитом савести, који је последњи и главни суд над постојањем – о томе Исидора опширно говори у предговору, забринута за сопствени одговор о утрошеном времену. Та „брига“ наглашава творачке способности и док човек/уметник живи „опомињући се смрти“, његове руке су неуморне. Прецизно је овакву мисао ауторке дефинисао Јован Христић: „Са једне стране срећа у друговању са великим вредностима: *културни додирни срећа су људи*, са друге искушеничко одрицање од свега у име непрекидног духовног преобраћања и достизања; у томе би требало тражити основну драму у животу и делу Исидоре Секулић.“¹² Најважнији податак за нашу тему јесте „срећа“ која настаје у културним додирима, дакле одласцима и доласцима – путовањима.

Већ помињани модерни сентимент изменио је и концепт приказа путовања, тј. путописни модел: на прву руку се закључује да је читалац суочен са једном строго субјективном, чак неухватљивом интерпретацијом стварности, док се, истински, измена односи на могућност интерпретирања реалности кроз медијум личног искуства.¹³ То је посве нова могућност и она прати захтев упућен савременој прози, који је Исидора послушала. Субјективност доживљаја најоригиналније се испољава у сликама норвешке природе, односно природног амбијента. Несклад „малог човека“ и стихије застрашујуће у својој огромности и лепоти изазива познату меланхолију – она је кључно осећање везано за доживљај Норвешке: „Скандинавија је поносита природа, која ништа не прима у се и човек може само лутати по њој.“¹⁴ Дубина Исидориних слика потиче и од завидног посматрачког дара. Избегавајући промоцију сопственог знања и ерудиције, она појачава емотивни глас, али остаје загледана у факте, чинећи тако свој текст огледом о ономе што је „проживљено очима и душом“.¹⁵ Сам приступ теми путописа води

¹² Христић 1994, 106.

¹³ Пековић 2001, 24.

¹⁴ Секулић 2002, 245.

¹⁵ Дучић 1989, 112.

ка кључу осветљења значаја културе: није важан број појава, већ унутрашња паслика истих.

Ипак, Исидора није затворена у сопствени фрагментарни доживљај света, што је приметила и Бојана Стојановић-Пантовић, поредећи њен путопис са Коцбековим „Лучима севера“.¹⁶ Такође, Слободанка Пековић је, чини нам се, спретно паралелно поставила Дучићев и Исидорин путопис у могућности комуникације са читаоцем, дајући предност Исидорином дискурсу над монолошким и аристократским обраћањима Дучића.¹⁷ На више нивоа Исидора оправдава поетику *културних годира* – комуницира са читаоцем. Један ниво су делови у којима изражено упућује на стварносне елементе и тада нарација тече у трећем лицу, најчешће зачињена есејистичким погледима саме ауторке (она дели интимне рефлексije са читаоцем) или дијалогом људи присутних у близини. Тиме изнова поткрепљује античку потребу за расправом, тј. давањем, комуникацијом. Други ниво јесте присутност неименованог *Ти* на неколико места у тексту. Поједини аутори сматрају да је то зазивање управо давање замаха илузији писма,¹⁸ а у то се уклапа и схватање да се она обраћа *групи* (бивше *Ја* или неко блиско *Ти*), чак и читаоцу, недиректно кроз форму писма, јер очекује његову блискост, саучешће, чак идентификацију. Један неупоредиво живљи и упечатљивији, а идентичан утисак имала је и Вида Огњеновић на свом боравку у Норвешкој: док је посматрала у путопису описани травнати кров норвешких кућа, она је у тренутку постала свесна да не види својим очима, већ очима Исидоре, тј. очима текста. Оваква посведочена идентификација читаоца и јунака – путописца упућује на сасвим револуционаран поглед према могућности комуникације текста и читаоца: стварност текста је стварнија од самих опипљивих чињеница, а моје око је око путописца! Читалац истовремено постаје и лирско „ја“ (системима идентификације) и адресат (онај којем је порука намењена) – квалитетом текста је отворен канал интроспекције и самоизградње у духовно-психолошком смислу. Символи су универзални: чак ће Црњански и Исидора употребити сличну слику лишћа као призивања пролазности, али и вечито обнављајуће лепоте и свежине стварности. Човек сам међу лишћем, човек сам међу црним стенама, човек повезан са свима у својој жудњи за вечним. Од усамљености он креће у неопозиво испитивање другог, жељан и никад засићен.

---

¹⁶ Стојановић-Пантовић 2001.

¹⁷ Пековић 2001, 22–23.

¹⁸ Делић 2001, 75.

4. Други и ја у слици времена

*„Не пролази толико време, колико пролази човек.
И, не ионишава човек, који шушује, даљину,
нећо ионишава гео свој живоћа.
Седи зрчен, везан, бесслен, ошкинуш,
шућ и нешошребан, у томили друћих
зрчених, везаних, бесслених и шућих.“¹⁹*

Можемо се питати о одабиру Севера као циљне тачке Исидориног пута. На основу скромнијег познавања њене поетике, закључићемо да одабир није случајан. Исидора је 1957. године написала текст *Путовање је проблем еџистенције*, који Мирко Магарашевић види као својеврсни есеј о путовању, многоструко корисну расправу о смислу путовања.²⁰ Симптоматично је што текст пише пред крај живота, указујући на нову, или стару, тему путовања на „онај свет“, када се коначно своде рачуни. Заиста, суочена са својим одредиштем, она ће расправљати о равнотежи прагматичних и метафизичких разлога пута, наклањена испитивачком моделу, а критикујући савремени свет који плови, лети или се котрља, вођен кратким и површним разлозима. Она говори о човеку који није способан да живи у тренутку, већ за тренутак и зато бива гостом у сопственом животу.

Осврт ка овом тематском подручју асоцијативно се везује и за древну хришћанску представу Цркве, брода спасења (од лажи, површности), која плови ка својем одредишту – Царству Божијем. Пут је, дакле, ходочашће, поклоњење светињи – живота, природе. У оквиру сопствене поетике пута Исидора ће рећи: „Човек је номад по срцу свом, по мисли својој, по идеалима својим. Он је номад по вољи Божијој, која га је ставила међу огромна пространства неба и земље.“²¹

Најважније у питању о смислу пута у даљину јесте значај таквог подухвата за сопствено данас и овде. Подразумевамо и пут у историју и културу. Магарашевић наглашава да је најпревасходније као последицу виђеног и описаног поставити питање: Куда путујемо данас? Њега треба постављати упорно, поставља га појединац и колектив, неуморно, до краја историје. То питање је и гонило ауторку да посматра, тражи везе, одговоре, дотичући се свега што је људско и људима блиско.

¹⁹ Магарашевић 2001, 186.

²⁰ *Ibid.*

²¹ Секулић 2002, 241.

Исидора, бива јасно из самог текста путописа, идентификује своје путописно „ја“ са норвешким човеком и чинећи то појачава моћ слике пружене читаоцу, па се треба сетити описа норвешког рибара, којег је Вида Огњеновић век касније очекивала да види на рибљој пијаци у Бергену.²² Слика је у процесу посматрања постала репрезентативна, чак слика-амблем. Ипак, процес уписивања себе у другу културу и другачији свет није једносмеран, јер путописац полази од оне слике коју има о сопственој култури и она је темељ, баш као несвесно свесном.

Долазимо до уписа националног и културног идентитета у равн литерарног. У том смислу је корисна студија Владимира Гвоздена о имаголошким аспектима у путопису Јована Дучића, јер она истински тему имага разматра и ван опсега овог путописца. Имаголошким аспектима једног књижевног дела сматрају се слике других народа и њихових култура, а управо етничке или националне карактеризације већ од тридесетих година 20. века припадају сфери имагологије, као аспекту проучавања књижевности.²³ Дучићев и Исидорин путопис убрајамо у добар продукт културе, а он се пројављује говорећи о култури. Савремена имагологија је од постструктуралиста преузела становиште о неодвојивости стварности и њене репрезентације, у овом случају слике. Односно, секундарно је питање истинитости суда или представе путописца, а важан је начин на који је таква слика постала прихватљива читаоцу, па онда, након читања и одређеном културолошком кругу којем путописац припада.

Важно је испитати одакле потиче већ наглашена универзалност Исидориних слика народа Севера. Њене слике су јасне, дакле имају свој опис и трајање. Оне су ослоњене на одређени идентитет. Када говоримо о идентитету, подсећа и Гвозден, у савременој науци се, заправо, крећемо ка другом, ка алтеритету, јер не постоји начин да се један идентитет у целости дефинише, осим у правцу разлика у односу на неки други квалитет културе.²⁴ У том правцу се Исидора двоструко усмерава, огледајући норвешки и српски идентитет један у другоме, паралелно и беспоштедно. Док говори о норвешком, она ћутећи полази од српског, а кад подсећа на српски, она истиче најважније тачке сусрета или одбијања. Нагласићемо да једна иста ствар која се тиче онтолошког статуса нације (у смислу нашег осећања те онтологије) може бити обележена у различитим контекстима раз-

---

²² Огњеновић 2005, 140.

²³ Гвозден 2003, 25.

²⁴ *Ibid.*, 14.

лично, а нарочито у временском смислу. Односно, важно је уочити ограничења сопственог погледа, што је Исидора учинила и на плану редиговања текста након низа година, када у тадашњем националном јауку препознаје дамаре протеклог Балканског рата и расположење српског друштва пред Велики рат.²⁵

На основу свега реченог праведно је запитати се чему заправо служи овакав културолошки оглед и зашто у њему одјек националне културе заузима повлашћено место. Под претпоставком (коју је Исидора оправдала својим имаго приказима) да нечија реч, живот или дело јесу парадигма пронађене стазе залуталог у шуми, ми се познавањем и препознавањем одређеног духовног или друштвеног ткива, ближимо решењу сопствених проблема и лутања – а Исидорина визија српске културе јесте визија скромне луталице у вечитим *кидањима*.

5. Контрасти и додири

*„Моралној најрејка нема без тврдоглавостии,
ујорностии, без аскејских црша,
без йрошесша, без хуле на боїове и на људе.“²⁶*

Писмима се може поставити једно питање: да ли Исидора описујући норвешку нацију имплицитно жели да опише сопствену, према супротности или, ређе, сличности са првом? Одгонетање је у првобитним намерама текста, и то онима са едукативним, практичним, чак просветитељским тенденцијама. Како је однос према српском културном бићу обележен двострукошћу (а код Дучића би могли осетити и презир аристократе ствараоца), најзахвалније је повезати речено са познатом Исидорином темом *малої народа* и његових егзистенцијалних искушења. Претпоставимо да Исидора спонтано и дубоко брине, опомиње.

На северу има више муке, рећи ће, а где је умножена мука, има и радости. Шта се, потом, дешава са Србима? У предговору она сажима своје мишљење: „Живот у Норвешкој, тако је запазио путописац, тече и живи се некако у прецизнијим, интелигентнијим односима према животним околностима; Док ми волимо да превиђамо, чак и да газимо услове живота и зато ти услови онда газе нас.“²⁷

²⁵ Секулић 2002, 77.

²⁶ *Ibid.*, 186.

²⁷ *Ibid.*, 8.

Владимир Гвозден у помињаној студији издваја две врсте слика: идеолошке – које теже потврђивању једног друштва или културе у оквиру одређеног поретка и утопијске – које доносе читање страних земаља из нових перспектива.²⁸ Исидора се користи врстом утопијског писања о другоме, а то је вид намерног напуштања властите културе како би се она критиковала. Да ли је то истоврсно напуштању сопствене унутрашњости и улазак „у другог“, како би се „из њега“ сагледала своја бићевност? Од таквих претпоставки идемо ка заједничком закључку са Гвозденом: једна нација је оно што јесте тамо где се највише разликује од других, јер Исидора најпре уочава разлике.²⁹

У погледу на њене записе о Норвежанима може се кренути од реченог у предговору другом издању – норвешки народ је мали народ, као и мала Србија, сиромашан као Србија, али много културнији него ми.³⁰ На подтексту ове реченице развија се пуноћа успоредбе два народа. Она, додуше, своје асоцијације проширује на читав словенски исток, разматрајући често проблем „руске душе“. Историју народа – домаћина Исидора види малокрвном, бледом и томе тражи узроке. Савези са Данцима и Швеђанима остали су једна успомена на робовање, иако је очигледно да је развој тих земаља напреднији. У тим савезима увек су били мањи и потчињенији. У историји без политике, без уједињујуће филозофије и полета народа, фали култа херојства, онога што је наш народ развио у свим аспектима своје пројаве. Енергија сукоба је трошена на ратове са „браћом“, а не против правих непријатеља и зато немају великих идеја у националном смислу.³¹ Док Шведска има зелене пашњаке, Норвешка је сва у леду и стени, тако да Исидора узроке њихове *малокрвности* у историји види у самој домовини, сиромашној и удаљеној од свих – они као да су одрешени веза које означавају политичко, дефинисано биће. На основу реченог Исидора ће закључити да национални принцип није основа њиховог народног живота.³² Каква разлика у односу на српски народ, који има непрекидне прилике за сукоб и у идејама иде до разједињености. Путописац томе види лице и наличје. Предност Норвежана је изражена једном опаском из предговора на рачун расипања снага српског интелектуалца и радника: „Скоро по правилу, бар раније,

---

²⁸ Гвозден 2003, 33.

²⁹ *Ibid.*, 27.

³⁰ Секулић 2002, 8.

³¹ *Ibid.*, 67.

³² *Ibid.*, 70.

даровити Србијанци, у датом тренутку напуштају струку, професију, дар и иду у политику.³³ Са друге стране, Норвежани због несклада у културном и политичко-националном развоју (нешто је у овом другом пропуштено) имају много модерних проблема, са савезницима опет. Свакако, код Срба иде другачије – они су сазревали национално, али никада културно да достигну задовољавајући степен. Ово је, пак, негативан поен за српску културу, јер Исидора културно сазревање види као апстрактније, духовније и зато превасходније у односу на бриге о овоземаљским померањима и нацији. Ипак, она се сећа Срба „преко Саве“, који су своју културу примали од других, слично Норвежанима и били су малаксали, непробуђених снага, док су они Срби, још под Турцима показали једну вишу свест, отворену за идеалан национално – културни помак. Обе силе су, дакле, потребне.

Огољена цивилизованост за Исидору није никакав идеал. Она се не диви Норвежанима на беспрекорној уређености, већ на дослуху са природом и њеним могућностима – у и ван човека. У том смислу упућује увијени прекор сопственом народу, чија природа је толико благородна да воће трули на гранама, док норвешки пашњаци равнодушно и шкрто посматрају пролазника. Ово је питање благодарности, изражено на неколико места у тексту, а у нашем случају неблагодарности. Јасно је, говоримо о принуди – услови стежу могућности. У страху ишчекивања јутарњег оброка на фјелу, рећи ће неколико пута: човек на југу је размажен! У судбини историјској има једна сродност малих народа – а то је ратовање под туђим заставама и за туђе интересе. Издвојиће Финце (који су им се исповедали у једном сусрету), сетиће се Срба-граничара, Ираца, Норвежана. На таквој основи развија се специфична скромност и трагика духа, која се одражава и у култури. Док су Норвежани и у време Исидорине посете, притиснути дамарима стихија, па часове уживања остварују у времену са природом или књигом, дотле су слични помињани принципи у *Шћејану Малом* П. П. Његоша пресахли и не важе са савремене Црногорце.³⁴ Норвешка је земља читања и земља лишена неписмености – несакривено дивљење љубави овог народа према књизи открива Исидорину тугу над нимало сличним стањем у нас. Овде се, уствари, ради о високо културној свести. И сам норвешки сељак је писмен, поштен и чо-векољубив – односно, културан. Узроке тога она види у једном оп-

---

³³ *Ibid.*, 25.

³⁴ *Ibid.*, 84.

штем схватању, које су код нас имали само појединци – да народ није скуп поданика, већ друштво, а оно, према речима Боже Кнежевића (Исидора га цитира), изгледа овако:

„Друштво није бити једно уз друго, једно поред другог и преко другог, друштво је требати једно другом.“³⁵

Из овог закључка изничу све позитивне црте „бриге за народ“ у Норвешкој. Ипак, свака племенитост је последица живота са природом, у оном поменутом дослуху: „Далеко од зидова конвенционалности и од система културе, они живе одиста у непосредној вези са извором живота, затрпани преко зиме снегом који им кроз прозоре у кућу вири и лежећи лети са голом главом на голој груди земље.“³⁶ Сељак је уљудан јер је жељан човека. Куће су уредне и скуткане јер су оне пријатељ, скровиште и боја у једнакој мркости зимског пејзажа. Књиге су читане јер су сви људи далеко. Погледи су унутра јер је споља мрак и зима. Читалац ће и сам наслућивати везе по супротности са српским народом, окренутим у двориште, често у лакој доколици. Очигледно је да природа својим дамарима кроји облике духа – то је, верујемо, једно од најважнијих Исидориних запажања.

На пољу уметности проналазе се сличности и разлике. Норвежани немају епопеју народа. У овој протестантској земљи пуној испитивања тајни душе, наћи ће се натписи Христових речи, али не и натписи поета, ни споменици. Слично стање Исидора види и код нас, но са другачијим узроцима. На неколико места она ће са љубављу говорити о Едварду Григу, а унеће у текст и важну расправу о Ибзену и Бјернсону као парадигмама уметника, при чему ће очигледну наклоност поклонити усамљеном и мрачном Ибзену, пуном контраста. Ови пасажии су поетски излети у обликовање фигуре уметника-ствараоца према упорном сукобљавању супротности. Од значаја су одломци о питању језика у Норвежана и Срба. Великом несрећом она види одвојеност народног и књижевног језика, очигледно бодрећи резултате Вукове реформе, а учивши у таквом стању опет један проблем националне неутемељености Норвежана. Неочекивано је да то не утиче на степен окултурења њиховог народа, док ми упркос темељима реформе имамо лење кораке. Србима фали културе, писмености и једномислија. Норвежанима фали опште снаге у искораку у свет.

Иначе оптерећена великим темама, које ће домишљати до смрти, Исидора у текст местимично уплиће лирске рефлексиие на

---

³⁵ *Ibid.*, 252.

³⁶ *Ibid.*, 181.

рачун оних веза-понорница које осећа док хода непознатим тлом. Напоменом о падању јесењег лишћа она се отискује у слике на југу Србије, где види црне шамије (алузија на поратна дешавања) и закључује: свуда има смрти, она на један парадоксалан начин уједињује људе. Из тог запажања ничу и све заједничке српске и норвешке лепоте, као што је уметност, која се гради на усмрћеним телима и над пролазношћу судбина. Ипак, овај осврт на свеобухватни задах смртности јесте и успели захват у комешање духова тадашње Европе, којем Исидора, слутећи и страшећи се, а опет у незнању, пророкује страдања у две мисли: „Засада бар. А у политици се увек живи *за сага*, до шест часова увече, а затим ће се видети. Уосталом, у том смислу, цео је човечји живот политичко *за сага* између села и гробља. *За сага* још нема рата у Европи – говоримо данас.“³⁷ И: „Некада, нико не зна кад, Свети Дух је у виду огњених језика силазио на земљу. Некада, можда се и зна већ кад, огњени језици одгоре сатираће и дух и тела. Но, *за сага*, још је добро, или како-тако.“³⁸ Какве опомене упућене целом човечанству! Упорни пророк и пред „Јудејима и Јелинима“ једнако – вапаји одговорности.

Решеност човека да времену утисне смисао и *не ѓази живојине* услове једина је аутентична реакција на страховладу смрти.

6. Културни људи

*„На камену је сав животи Норвешке,
сав њен карактер, сва њена несрећа.
У водама је сва њена лејотиа. У шумама њена машиа.“*³⁹

Много пута поменута култура Исидоре Секулић, као све што се пречесто понавља, захтева појашњење. Такорећи, ми се питамо шта за Исидору, истински, јесте култура. Текст путописа у томе оставља обиље могућности.

Исидора велику енергију писца улаже у представе људских портрета Норвешке. Заједничко полазиште је утисак о мирољубивости овог народа и неочекиваном гостопримству. Када говоримо о неколико одабраних портрета, корисно је упоредити их са портретима-јунацима Исидориних приповедака. Пошто у њима описује

³⁷ *Ibid.*, 226.

³⁸ *Ibid.*, 227.

³⁹ *Ibid.*, 35.

карактере српских крајева, претпостављамо један универзалан идеал човечности, који она тражи, налази или захтева.

Упечатљива је хомогеност и репрезентативност у времену (како ју је назвала Светлана Велмар-Јанковић⁴⁰) ликова које је описала у путопису, баш као и у приповеци. Она потиче од чињенице да Исидора не показује наличје њихове борбе, оно ружно лице страхова и бура које људи пролазе да би кристалисали своју појаву. Те борбе у путопису тек наслућује у приказима људи-заточеника дивље природе. Формирала је портрет лекара са породицом, коју мучи раздаљина и свакодневна неизвесност његовог пута. Ту је и портрет Ранхил и Халвора, у којем доминира силуета стасите и мудре брђанке, са истанчаним и невероватно „примитивним“ слухом за природу. Семиотички је значајан лекар који живи сам у забаченијем делу Норвешке по дужности и назива себе дететом буре, волећи самоћу – посматрајући променљиво норвешко небо, он ће рећи да се под сводом ништа не дешава двапут и тиме ће маркирати Исидори најбитнију тачку похода у време. Даљина је опис живота ових људи. Самоћа им је дружбеница, а суровост природе главни изазов. Све силе су уједињене да склоне човека са пута, приметну му траг и ономогуће „смисао времена“. Понављањем мотива и тема (самоћа, лед, тишина, сунце, четинари, стене) да се изградити једна посве јасна, у свему аскетско – пустињска идеја. У приповеткама ауторка говори о људима рођеним с краја 19. века, који имају само један циљ: да свој живот учине плодним. Таквим тежњама су постављене препреке, баш као што Норвежанима камен и лед оштре напоре. Треба приметити поклапање између „људи из текста“ и онога што Исидора види код „живих“ Норвежана. Закључујемо једно: и сам живот Норвежана она дефинише као својеврсну уметност, лепоту непрекидно заробљену између две муке, радост уоквирену са две туге. Подлога томе јесте честа слика кристалних вода у којима се сунце никад није огледало. Међутим, издвајамо поетско – објективни приказ норвешких уседелица, тзв. старих девојака, према којима путописац гаји једну болну осетљивост и амбивалентност. Она се диви њиховом духу који се не срами, вредан је и негује своју интелигенцију (а не чека у огорчењу одбацивање и подсмех), а са друге стране, у њиховој старости види надирање егоизма и бесмисла, са основним питањем – чему све? Изнова тема времена у трзању постојања између природе (нагона) и културе (аскетизма).

Она ће егзистенције живих људи које је срела на путу оправдати њиховим подвизима зарад другог, не само човека, већ и природне

---

⁴⁰ Велмар-Јанковић 1965, 107.

лепоте, опстанка самог Живота. Таква велика љубав могућа је у самоћи и њом настаје поезија. За Исидору, то је поезија целокупног норвешког живота, пошто су сви неминовно усамљени и условљени тешким борбама са стихијама. Раније помињана природна условљеност оваквих егзистенција у Норвешкој јесте најважнији аспект самог путописа, јер ауторка кроз сваки свој доживљај природне појаве промишља читаво постојање, огледајући га у примерима неких људи или творевина културе.

Она од једне слике плете макрокосмичке визије човека и његовог места у свету. „Нигде се тако као у норвешкој природи не осећа да је можда само у суровости вечност“,⁴¹ рећи ће она. Земља је настала одређеним дивовским и крволочним покретом у којем је сваки изданак карактеристика, готово симбол. Символичне су брезе, четинари (са животом увученим у себе они се зелене и трпе ударе хладноће), стене (горде и високе, црне од неживота) и воде, бескрајне воде – у виду снега, леда, мора. Више пута је описан залазак сунца упечатљив по контрасту дивље ватре и црне земље – то је норвешка душа. Све у природи је ознака унутрашњег комешаја. Ипак, почевши од погледа на норвешке куће, које својим белим завесама, великим прозорима, зеленим цвећем зазивају светлост, Норвешка пред њу излази као земља жеђи за сунцем и глади за човеком.⁴² Исидора ће приметити три велике светлости ове земље: воду, камен и небеско осветљење. Све се у свему огледа и бескрајно пресијава. Тајанственост (коју она и назива суштином свих појава) разара зенице и улази директно у човека.

Тема светлости је искључива метафизичка тема. Услед недостатка сунца, а присуства светлости (ноћу је ту бореално осветљење), светлост тумачимо као наговештај, призрак сунца које је сакривено од погледа и које ће доћи. Ова есхатолошка димензија у плетиву живота, веома је блиска најдубљој теми хришћанства: ми као Сунце очекујемо управо самога Христа, живећи у непрекидној чежњи. Целокупан земаљски живот се открива као једно ишчекивање и призрак будућег осунчаног века, о којем сада слушамо, о којем знамо предугосом и идемо му у сусрет. Живот непрекидне чежње и борбе, то је визија људског живота Исидоре Секулић. Визија осмишљена циљем, а срећом и средствима борбе. Уколико живот може постати поезија, утолико пре и уметност, људско дело може постати осветљана бол чежње.

---

⁴¹ Секулић 2002, 47.

⁴² Стојановић-Пантовић 2001, 179.

7. Пред тишинама

*„Тишина је велика ствар.
У тишини се збива све важно:
воља да радимо, да мислимо,
воља да живимо, воља да умремо.“⁴³*

Славко Леовац истиче да Исидора у свом погледу на цивилизацијско наслеђе није била уски компаратиста, него је тражила моменте који упућују на одређене сталности у борби супротности.⁴⁴ Уколико смо, дакле, сагледали тему пута као вид потраге и акције духа и чујемо речи Исидориног предговора, у којем исповеда контрасте као сопствене мотиве путовања по свету, закључићемо да су супротности (културолошке, духовне, природне) принцип постојања. Оне омогућавају да се сусретнемо са другим и другачијим, остављају простор за љубав, мржњу, разумевање и друга вредновања тог сусрета. Динамика унутар амбиваленције порађа уметност и велику синтезу, а Исидора када је писала о европским ауторима трудила се да покаже синтезу унутар те европске традиције. Такође, када се бавила домаћим ауторима, окретала се оним духовима способним да изврше метаморфозу наслеђеног у складу са захтевима новог таласа. Како смо видели и у путопису, Исидора је умела да открије изворишта творачке снаге писаца или људи и њихов допринос није ценила према идеологији, новини као таквој, већ према томе да ли су приближили сазнања о егзистенцији човека. Јован Христић је признао: „Уплашимо се од ока и суда Исидоре Секулић, који увек погађају право место.“⁴⁵

Важно је изнова нагласити да ми данас олако прилазимо „производима“ културе и запитати се какав је њен концепт у стваралаштву Исидорином. Да би говорили о очигледном поређењу два народа у овом путопису, важно је кренути од намера ауторке, од њене превасходне и независне поетике и потребе да свему одреди место и правац. Такође, Слободанка Пековић је издвојила и важну Исидорину намеру да покаже још један принцип лепоте, различит у односу на Исток, проширивши тако и европска естетска мерила.⁴⁶ Паралелно постављање два идентитета је неопходно јер она српски народ, упркос свим недаћама малих и немоћнијих, сматра

---

⁴³ Секулић 2002, 182.

⁴⁴ Леовац 1995, 98.

⁴⁵ Христић 1994, 116.

⁴⁶ Пековић 2001, 21.

удом европског културног тела, које је моћно по својој старини и смислу. Главна дилема је какве то нити сачињавају једну културу да би она била уједињујућа. Шта је довољно универзално? Одговор понире у тему „ненормалне“ норвешке Лепоте, изникле из самих утроба земље, која је истовремено природна и фантастична и тако омогућава повезаност свега са свиме. Како та лепота почива искључиво на принципима светлости и аскезе, изниклих из борбе, она је потпуно метафизичка, скоро религиозна.

Европска културна задатост одувек кључа зачињена паганизмом (човек је везан и за земљу, тло), задојена античким принципима мере, а просвећена и венчана за хришћански етос према Другој. Утолико пре, у контексту Исидориног погледа на проблем пре би говорили о етици одређене вере, него о њеној професионалној обавезности (што је карактеристика многих предатних духова Европе, дубоко религиозних, али одвојених од живота Цркве).

Ипак, тему Цркве и тињавост свећице оставила је најинтимнијем у човеку, па тако и превасходном. Тамо где је молитва, рад и тишина, тамо почиње ћутање као предуслов раста енергија, како је рекла у предговору. Подручје културног рада, пак, тражи буку, немир, сталну промену. Између та два опречна стила живота (самоћа и друштвеност), као основних контраста у ствараоца, креира се „културно дело“, отворено ка свету, а кореном забијено у оне светле снопове духа.

Овим вишеструко гонетано питање о осмишљавању драгоценог времена задобија свој пуни одговор у животу и делу Исидоре, а кроз перо Светлане Велмар Јанковић: учинити живот корисним кроз дуготрајан рад, велике напоре и самоодрицање. У том чвору је одговор и за српску „неблагодарну“ културу живота, која у антиаскетском заносу чупа и отима, ређе и са стоструком муком доприноси. Аскеза је алат, лепота је дужност. Култура је резултат.

Вида Огњеновић је своје путовање у текст и саму Норвешку обележила сазнањем да је саучесник у стварању Исидориних *Писама из Норвешке* и тиме посведочила једно сагласно дозивање генерација у културним додирима (књиге у овом случају). О томе је Исидора непрекидно писала. О дозивању *другој* као самога себе. Све се у литератури може и мора дочитавати, уз најважнију свест да су *досјизања вечна, а време релативно*.

* * *

Библиографија:

Велмар-Јанковић, С. (1965), „Осећање пролазности у прози Исидоре Секулић“ у: *Српска књижевност у књижевној кријици*, VII, НОЛИТ, Београд.

Гвозден, В. (2003), *Јован Дучић путописац*, Светови, Нови Сад.

Делић, Ј. (2001), „Исидора Секулић у традицији српског путописа“, *Исидоријана 8/9*, Удружење „Исидора Секулић“, Београд.

Дучић, Ј. (1989), „Исидора Секулић“, у: *Моји сапушници*, БИГЗ, Београд–Сарајево.

Леовац, С. (1995), „Поглед на цело дело Исидоре Секулић“, у *Поезија и традиција*, СКЗ, Београд.

Магарашевић, М. (2001), „Последња путописна размишљања Исидоре Секулић“ у *Књига о путопису*, ур. Слободанка Пековић, Институт за књижевност и уметност, Београд.

Огњеновић, В. (2005), *Путовање у путопис*, Градска народна библиотека, Зрењанин.

Пековић, С. (2001), „Путопис – условљеност жанра“ у: *Књига о путопису*, ур. Слободанка Пековић, Институт за књижевност и уметност, Београд.

Секулић, И. (2002), *Писма из Норвешке*, Плави јахач, Београд.

Стојановић-Пантовић, Б. (2001), „Писма из Норвешке Исидоре Секулић и *Лучи на северу* Едварда Коцбека – две могућности путописног дискурса“, у: *Књига о путопису*, ур. Слободанка Пековић, Институт за књижевност и уметност, Београд.

Христић, Ј. (1994), „О јединству у делу Исидоре Секулић“, у: *Есеји*, Матица српска, Нови Сад.

Примљено: 10. 6. 2013.

Исправљено: 26. 6. 2013.

Одобрено: 5. 7. 2013.

CONVERSATION OF CULTURES AS „OPENNESS TO THE OTHER“

Varja Nešić

*Department of Foreign Languages,
Military Academy, Belgrade*

***Summary:** In present work the author explores a significant example of a memoir in Serbian Literature of the early 20th century, namely the travelogue of Isidora Sekulić's Letters from Norway, and looks at the work as writer's attitude towards the otherness. The otherness is a foreign (Norwegian) culture, the other is a man, the other is former me. All these manifestations of otherness in the text of travelogue clarify the underlying metaphysical and personalistic topics, such as the topic of creativity, solitude, art as asceticism, the divine, and so on. The work leads to two conclusions: on the one hand – that the concept of identity in the other (and Other) is actually a debate about the meaning of existence and on the other hand – that this identity is a fundamental basis for the existence of a culture as a social product. This work, we believe, becomes interesting as a contribution to Cultural Studies, as well as a possible guide for one serious dialogue between Serbian Theological and Literary sciences.*

***Key words:** travelogue, textual lyrization, cultural discourse, otherness, identity, nationality.*